
Razpravljanja

Janko Pleterski

Opozorila in opomba k posvetu o dr. Antonu Korošču

Simpozij o življenju in delu dr. Antona Korošca dne 13. novembra 1990 v Mariboru je dejanje, ki ga je nedvomno treba pozdraviti. Organizirano delo slovenskih zgodovinarjev dozdej skoroda ni bilo usmerjeno k posameznim političnim osebnostim, pa če je njihov pomen v zgodovini bil še tako velik. Zborovanja zgodovinskih društev so bila namenjena v prvi vrsti preučevanju posameznih poglavij zgodovine Slovencev, zlasti za čas 1848–1918, za poznejši čas pa so posvetovanja prirejale historiografske ustanove ob izbranih vprašanih občeh narodnozgodovinske narave. Posvetovanj, obrnjenih k posameznim političnim osebnostim, je bilo samo dvoje, a ti dve niso priredile historiografske inštitucije (Slovenska matica je priredila posvet o dr. Janezu Bleiweisu, 17. marca 1982. Marksistični center ZKS pa posvet o Borisu Kidriču, 18. aprila 1983). Dvodnevni tržaško-ljubljanski simpozij »Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905–1918)«, 20. in 21. maja 1977, in posvet v obliki izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo ob 40-letnici knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« Edvarda Kardelja–Speransa, dne 2. marca 1979 v Ljubljani, nista bila, kot povesta že naslova, v ožjem smislu »biografska«. Še bolj to potrjuje objavljeno gradivo (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XVII, Ljubljana, Trst, 1979, št. 1–2 in Zgodovinski časopis, 33, 1979, št. 4). Če se je v letih 1987 naprej vendarle zvrstilo nekaj okroglih miz in posvetov o »pomembnih, pa tudi precej prezrtih možeh našega političnega življenja pretekle dobe«, kakor je ta, sam po sebi gotovo potrební pojav in motivacijo zanj označil dr. Franc Rozman v svoji uvodni besedi v Mariboru (Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, Ljubljana, 1991, št. 1, str. 3. – Odslej navajam samo strani iz te publikacije), potem je treba hkrati videti, da so posveti o političnih osebnostih nova praksa v naši povojni historiografiji. Dobro bi bilo, če bi zdaj zgodovinarji sami poskrbeli, da bodo tega novega metodološkega prijema v doglednem času deležni vsi pomembni možje (in žene) pretekle dobe, da ne bi imeli ne staroprezrtih, ne novoprezrtih. Prvi korak k temu bi morda bil, da bi napravili seznam takih osebnosti. Drugi pa, da bi se dogovorili, da bo v program biografičnih posvetov vselej vključen referat o rezultatih dotedanjega zgodovinskega preučevanja. Zgolj osebno mnenje o tem, kdo in koliko je bil v historiografiji prezrt, je lahko zelo nenatančno, do dela posameznih historikov pa spričo v uvodni besedi izraženega očitka tudi krivično.

H gradivu posveta o dr. Korošču želim dati le nekaj opozoril ali dopolnil, morda koristnih za vedenje o dr. Korošču, in eno opombo, ki se mi zdi potrebna.

Ob sicer vzglednem curriculum vitae dr. Korošca do prve svetovne vojne, ki ga je prispeval dr. Feliks J. Bister, je treba reči, da v njem zija velika praznina za zadnja leta, 1911–1914. Ravno to pa je čas, ko Korošec vstopa v »veliko« (če se smem tako izraziti) slovensko politiko, v kateri se bo kot osebnost, ki vodi Slovence po usodnih poteh, uveljavil v letih prve svetovne vojne. Že iz pičlih podatkov, navedenih v referatu dr. Janeza Juhanta, je videti, da obstaja v letu 1914, še pred začetkom vojne, problem Koroščeve uvrstitve v zaostrojuči se spor v SLS med starimi in mladimi, ki se skozi osebnosti izraža v dvojici Krek–Šušteršič. Škof Jeglič postavlja z odločitvijo, da obema ne zaupa, Korošca ob bok Kreku (75). Stvar pa se ne začinja šele v tem letu, niti v SLS sami niti kot vprašanje, kako se do obeh oblikujočih se tokov v stranki opredeljuje Korošec in koliko sam prispeva k njihovem profilu. Dr. Bister se zadovoljuje s tem, da omeni, da je Korošec v Hrvatsko–slovenskem klubu zamenjal (datum ni naveden) Šušteršiča, seveda kot načelnika kluba. Zamenjavo nekako pojasnjuje s tem, da so klubski tovariši Šušteršiču zelo zamerili, ker je 4. 1. 1912 postal deželni glavar Kranjske (25).

Moram opozoriti, da je zadeva v znatni meri dokumentarično razsvetljena, predvsem na podlagi zapiskov Vjekoslava Spinčiča, v moji študiji o zvezi Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v l. 1911–1913.¹ Tu vidimo, da se je Korošec, sicer nekoliko neprepričano, končno pustil vpreči v Krekovo akcijo za omejitev Šušteršičeve moči in da je ta akcija že v 1912. in 1913. letu pomenila tudi odpor do ti-stega prvenstvenega oziranja na želje monarha, ki je bilo tako določilno za Šušteršiča in njegovo taktiko. Koliko je potem Korošec svojo novo politično pozicijo izrabil, da to taktiko samostojno oblikuje, koliko pa je ostal izvajalec Krekovih zamisli, to je vprašanje, ki ga bo še treba raziskati. Že zdaj razpolagamo s spominom na izjavo dr. Korošca tik pred koncem njegovega življenja, ki je značilna za celoten njegov odnos do Kreka. Škof dr. Gregorij Rožman je 19. marca 1941 povedal, da sta s Korošcem sedela, dva ali tri tedne pred njegovo smrtjo, na neki mladinski proslavi v Unionu. Pogovor je nanese na to, da Vinko Brumen nadaljuje delo Ivana Dolenca za izdajo zbranih spisov J. Kreka. Korošec je k temu pripomnil: Saj smo poznali Kreka, a če hoče imeti narod svoj mitos, naj ga ima!²

Osnutek Koroščeve politične biografije dr. Janka Prunka je usmerjen k njegovemu delovanju po 1. decembru 1918 do smrti. Postavljen ob podrobno dokumentirani referat dr. Momčila Zečeviča, s katerim se tematsko močno prekriva, deluje sicer bolj esejistično, kar pa ni narobe. Upravičenost eseja moramo priznati tudi v zgodovinopisju. To ni samo zelo učinkovit način posredovanja rezultatov podrobnega, za splošno interesiranega bralca dostikrat suhoparnega raziskovanja. To je lahko tudi pomembna spodbuda za delo zgodovinarja samega. Ob branju obeh omenjenih referatov postaja očitno, da se bo bodoči biograf dr. Korošca moral na vsak način obrniti k vprašanju, ki bi ga ob tolikih drugih velikih temah njegovega življenjepisa lahko imenovali najbolj

¹ Zgodovinski časopis, 34, 1980, str. 5–75. – Nekoliko okrajšan ponatis v: J. Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, »Obzorja«, Maribor, 1981, 119–166.

² Zgodovinski arhiv Ministrstva za notranje zadeve R. Slovenije, »Šmajdov dnevnik«, zbirka Borisa Mlakarja.

politično problematično in moralno obremenjujoče. To je vprašanje vloge dr. Korošca v pripravi skupščinskega atentata 20. junija 1928 na poslance Hrvatske seljačke stranke. Čeprav so nekateri zgodovinarji, zlasti s sklicevanjem na spomin dr. Stanka Majcna, že dozdej skušali vzbuditi vtis, da gre vsaj za to, da je Korošec vedel, kaj se pripravlja, je referat dr. Zečevića to temo preoblikoval v neposredno obtožbo o njegovem sodelovanju. Dr. Prunk te teme v svojem osnutku ni nakazal. Tudi ni nakazal problema sodelovanja dr. Korošca v vladi kraljeve diktature, v vladi generala Pere Živkovića (6. januar 1929 - 28. september 1930). To vlado označiti kot »centralistično« je le premilo (44), če smo še tako obzirni do dozdej prezrtih osebnosti. Nihče med referenti ni omenil zelo pomembnih podatkov iz nemških diplomatskih dokumentov, ki jih je v svojo knjigo vključil dr. Dušan Biber že 1966. leta.³ Tukaj mislim predvsem na vprašanja, ki jih vsiljuje poročilo nemškega poslanika von Heerena z dne 16. septembra 1940: »Ne glede na znane pomisleke, ki jih mi že dolgo imamo proti Korošču kot voditelju slovenskih klerikalcev, bi se lahko podelitev mandata za sestavo vlade Korošču izkazala kot danes koristna za nemške interese. Kajti če izvzamemo Stojadinovića, čigar povratak na mesto ministrskega predsednika bi že glede na hrvaški odpor vse preveč obremenil notranji položaj, je Korošec edini jugoslovanski državnik formata, ki z resničnim notranjim prepričanjem vodi boj proti Židom, framasonom in komunistom in ki bi tudi imel potrebno avtoriteto in energijo, da premaga odpor. Po drugi strani vidi danes Korošec glede na naslonitev na Rusijo (skupina šifre nejasna) nedvomno edino možnost za zaščito svoje slovenske domovine v tem, da se najtesneje nasloni na Os in zlasti na Nemčijo. Zato bo prav gotovo iz preudarnosti svojo politiko daljnosežno prilagodil našim željam. Zato priporočam, naj nemški tisk ne objavi ničesar, kar bi se moglo tolmačiti kot načelna odklonitev morebitnega Koroščevega mandata.« - Osebno sicer mislim, da je dr. Korošec v splošnem in še posebej v tistem času štel za glavno nevarnost, ki grozi Slovincem, nemško nevarnost in da je s svojo politiko takrat skušal predvsem preprečiti napad Nemčije na Jugoslavijo, toda druge teme v njegovem delovanju, ki jih omenja nemški poslanik, zato niso nepomembne. Tu mislim posebej na teme kot so antisemitizem, antiliberalizem (pobijanje »framasonstva«) in antikomunizem (kot historične drže tistega časa, ki s stališča idejnega ekskluzivizma sprejema vsa politična zaveznitva in ne odklanja nobenih sredstev za svoj temeljni namen). Vsaka biografija dr. Korošca, ki se bo izognila temeljitemu spoprijemu s temi temami, bo ostala rešetasta. Prepričan pa sem, da bo kljub temu ostalo dovolj takega, da bomo dr. Korošca šteli med velike osebnosti v slovenski in jugoslovanski zgodovini.

K takemu prepričanju me navajata še dve karakteristiki, ki jih imamo o dr. Korošču od dveh njegovih sodobnikov, od katerih noben ni bil kak njegov privrženec. Nasprotno. Prvi je Stjepan Radić. Sam je svoj spomin o neki svoji označitvi Korošca povedal Albinu Prepeluhu, ta pa je to ocenil za dovolj pomembno in zanimivo, da je stvar vključil v svojo aktualno brošuro, danes premalo poznano.⁴ Stjepan Radić je v

³ Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941, »Cankarjeva založba«, Ljubljana, 1966, str. 226 in druge.

⁴ V boju za zemljo in državo, »Kmetijska matica«, Ljubljana, 1928, str. 34.

času svojega protestnega političnega izseljenstva v letu 1923 »za dva meseca na povabilo (Georgija V.) Čičerina (sovjetskega ljudskega komisarja za zunanje zadeve) odšel celo v Moskvo,« piše Prepeluh. »Slovence utegne zanimati, da se je prvo vprašanje, ki ga je nanj stavil Čičerin, sovjetski komisar za zunanje posle, tikalo njih. Čičerin je namreč prosil St. Radića, da mu na karti pokaže, kje je prava naša narodna meja v Primorju in koliko slovenske narodne zemlje si je vzela Italija po vojni. Nadalje ga je zanimalo, kako so Slovenci politično orientirani ter o njihovi kulturi. Če niso morda le nezavedna 'reakcionarna masa' (izraz Marxa za slovanske narode bivše Avstrije po letu 1848) (pojasnjuje Prepeluh), ki so in bodo vedno le slepo orodje svetovne reakcije? V tem mnenju ga je potrjevala zlasti okolnost, da je vodja največje slovenske politične stranke duhovnik (dr. A. Korošec). Radić je Čičerinu opisal Slovence kot kulturni in politično zaveden kmečki narod, a dr. Korošča je primerjal celo z znanim belgijskim kardinalom Mercierjem. – Kardinal Mercier, to je danes že treba pojasniti, je bil tedaj v svetu znan in visoko cenjen kot voditelj patriotičnega odpora Belgijcev proti nemškimi okupantom v času prve svetovne vojne. Stjepan Radić je kot najbolj prepričljiv argument za Slovence in za Korošča navedel primerjavo z deželno in osebnostjo, ki sta v tedanji evropski zavesti označevali patriotični odpor zavojevalcu kot prvo politično in moralno kvaliteto. Kje smo danes?

Drugo pričevanje pa izvira od človeka, ki je pripadal političnemu gibanju, za katero sam dr. Korošec, po bontonu takratnega (in današnjega časa), ni imel dobre besede. Govorim o Otokarju Keršovaniju. V kratkih mesecih svoje svobode je Keršovani doživel smrt dr. Antona Korošča in mu napisal spominski članek v zagrebškem »Izrazu«. ⁵ Kdor hoče spoznati osebnost dr. Korošča in njegov čas, mora ta članek poznati. In tudi obratno. »S smrtjo dr. Antona Korošča, voditelja slovenskega dela JRZ, izginja iz javnega življenja Slovenije in cele Jugoslavije svojevrstno markantna osebnost, katere idejni in politični razvoj je izrazil vse bistvene momente politične in družbene zgodovine zadnjih desetletij,« začne Keršovani. Nato pa poskuša analitično pregledati delovanje Korošča in razvoj njegovega političnega okolja. Gotovo gre za vse prej kot za apologijo, a gotovo tudi ne za cenen bojni spis. Njegove ječe upravičujejo Keršovanija, da izreče tudi tole sodbo o dr. Korošču: »... njegove metode so vedno bile neusmiljene... Korošec se je razvil v enega najbolj doslednih in najbolj nespravljalnih branilcev 'ancien regima'.«

Toliko in takšnih imam opozoril ali dopolnil. Nekaj pa še moram povedati bolj osebnegega.

Dr. Walter Lukan si je namreč neko tezo, domnevno iz moje knjige, objavljene v letu 1971, vzel kot kritično izhodišče svojega izvajanja. Pravzaprav bi se moral čutili počaščenega ob tej pozornosti. Priznam pa, da bi mi bilo veliko ljubše, če bi se bil dr.

⁵ Otokar Keršovani, Izbor članaka. Izbor, napomene, predgovor i pogovor Nusstet Seferović. »Kultura«, Beograd, 1960. – O. Keršovani je bil publicist, rojen kot tržaški Slovenec, odrasel in umrl kot Hrvat, piše še leta 1971 objavljene »Povijesti Hrvata«, napisane v času Speransa in ki bi jo lahko postavili le-temu ob bok. Na strani Slovencev je sodeloval v plebiscitni agitaciji na Koroškem. Bil je eden tistih idealnih jugoslovanskih narodnjakov, ki so se kmalu pridružili komunističnemu gibanju, za kar ga je jugoslovanski režim poplačal s tem, da ga je imel zaprtega celih 12 let. Na prosto ga je izpustil v februarju 1940, in je 6. junija 1941, skupaj z drugimi interniranci iz Kerestincev, umrl pred ustaškimi puškami.

Lukan že kdaj prej, časa je bilo dovolj, odločil za temeljitejšo oceno te moje knjige. To bi se dalo od njega pričakovati, saj se z jugoslovanskim vprašanjem pri Slovencih v habsburški monarhiji ukvarja že vsaj toliko časa kot jaz sam in to ob polni skledi arhivskih, časopisnih in historiografskih virov, ki si jo Dunajčani lahko vsak dan sproti postavijo na mizo. Pa berem le tu in tam kako njegovo opozorilo ob tem ali onem detajlu iz knjige, kakor mu pride ravno pod roko. Do zdaj na ta opozorila nisem reagiral. Tokrat pa ne gre samo za detajl, gre za neko pomembno, morda celo nosilno zgodovinsko tezo. O tem pa moram povedati svoje mnenje.

To-le berem v referatu dr. Lukana: »Janko Pleterški razlikuje v svoji knjigi 'Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo' že od vsega začetka prve svetovne vojne naprej dve nacionalnopolitični liniji v okviru Vseslovenske ljudske stranke (VLS) – najmočnejše slovensko politične sile. Poenostavljeno podano, naj bi bila prva linija, namreč Krek skupaj s Korošcem, bolj poudarjala jugoslovansko usmeritev.« (28.) Tukaj se dr. Lukan skliče na stran 51 v moji knjigi in na še več neidentificiranih mest v njej, obenem pa še na mojo razpravo o trializmu pri Slovencih, objavljeno v Zgodovinskem časopisu, 22, 1968, konkretno na stran 173 in še na eno neposredno za njo. Nadaljnje njegovo razpravljanje ga pripelje k poglavitnemu sklepu, kratko zapisanem v francoskem povzetku: »Krek in Korošec sta se zblížala šele jeseni 1916 in od takrat bi se moglo govoriti o liniji Krek-Korošec v slovenski politiki.« (34.)

Gre pravzaprav za dve vprašanji, ki ju dr. Lukan postavlja in razčiščuje, sklicujoč se izhodiščno na mojo knjigo in njej predhodno razpravo. Prvo je širše: Ali obstajata v politiki VLS dve nacionalno politični liniji, ena bolj avstrijsko patriotično, druga bolj jugoslovansko usmerjena, in to že od vsega začetka prve svetovne vojne? Drugo je ožje: Ali eni takšnih linij, če obstaja, pripada tudi dr. Korošec in od kdaj?

Najprej moram reči, da me dr. Lukan napačno navaja. Na strani 51 ne razlagam nazora o dveh smereh v politiki VLS. Tukaj razpravljam o tem, kaj sta Krek in Korošec (res omenjena kot »Krekova – Koroščeva smer«) v mesecih marca do aprila 1915 – ob tajnih hrvaško-slovenskih sestankih v Trstu – vedela o zamislih in dejavnosti emigrantov okrog Jugoslovanskega odbora in njihovih podpornikov v domačih deželah. Izrecno pa tu pišem: »Seveda bi bilo močno pretirano, če bi kdo domneval, da sta se Krek in Korošec že v tem času usmerjala proti Avstriji, podobno kot emigracija okrog Trumbića in Supila. A možnost poraza Avstroogrske v vojni in tudi njenega razpada sta oba imela pred očmi že tedaj in političnih stikov, ki bi za tak primer prišli v poštev, nista zavračala.« In nadaljujem: »Misel na možnost poraza in razpada Avstroogrske – obenem z zaskrbljenostjo zaradi Italije – je učinkovala tudi v splošni slovenski klerikalni politiki. Tudi pri škofu Jegliču in Šušteršiču. Iz te misli izvira spomenica papežu konec marca 1915...« – Ne gre torej za dve liniji, ki bi se razlikovali že kar v smislu za Avstrijo ali proti njej.

In kaj vidimo, če preberemo še tisto, kar sem o dveh linijah v VLS zapisal v razpravi o trializmu na citiranih straneh? Tu najprej ugotavljam, da je v politiki VLS s tem, da se je programsko omejevala na hrvaško slovensko skupnost, ostajalo nedefinirano stališče do Srbov. Seveda so mišljeni Srbi, ki so bili pod oblastjo Avstroogrske in katerih posebno narodnost je teorija hrvaškega zgodovinskega državnega prava kar

zanikala. To pravo pa je bilo tudi program VLS. Razume se, da je v teh razmerah treba razlikovati – in to je šibkost dr. Lukana, ker tega ne upošteva – med »srbofilstvom«, torej agitacijo za Srbijo, in pa med priznanjem Srbov kot enakopravnega narodnega subjekta v morebitni tripartitni jugoslovanski državni tvorbi. Seveda tvorbi, omejeni na ozemlje habsburške monarhije, torej do Drine. O tem pišem: »Nerazčičeno razmerje do Srbov – vsaj v oficialni politiki VLS – je bilo hipoteka za poznejši razvoj in je v svetovni vojni lajšalo Šušteršičevo politiko in njegov protisrbski nastop ob njenem začetku. Značilno pa je, da je ravno v vprašanju razmerja do Srbije, čeprav to seveda ni identično z razmerjem do Srbov v monarhiji, prišlo do konflikta med Krekom in Šušteršičem ob srbofilskem pisanju »Slovenca« ob prvi balkanski vojni. Tudi to je še učinkovalo v razvoju med svetovno vojno.« In nadaljujem: »V letu 1914, še pred sarajevskim atentatom in začetkom svetovne vojne, pomeni izsiljeni odstop Šušteršiča kot predsednika parlamentarnega kluba in izvolitev Korošca prvi resni uspeh smeri Krek–Korošec na poti k osamitvi Šušteršiča. Odslej je njegova moč utesnjena bolj na kranjsko deželo. Pomen tega uspeha se je očitno pokazal leta 1917 ob ustanavljanju Jugoslovanskega kluba. – Krepitev smeri Krek–Korošec kajpada ne pomeni kake načelne spremembe v osnovnem stališču VLS glede prihodnosti Slovencev v okviru habsburške monarhije...« Nota bene! Če ne gre za okvir monarhije, za kaj potem gre? Zaradi česa nastajajo razlike, spričo katerih govorim o dveh smereh? To je pojasnjeno v neposrednem nadaljevanju stavka: »... a vendar pomeni poglobljanje demokratičnosti političnih razmišljanj v VLS, ki vedno bolj izrazito postavljajo za izhodišče interes slovenskega naroda, kakor ga pač sami pojmujejo, vse manj pa zidajo na navidezno ujemanje tega interesa z eksistenčnimi interesi dinastije. Zavedajo se možnosti razpada monarhije, čeprav ga ne želijo, tudi ker računajo, da bi to pomenilo razkosanje slovenskega narodnega ozemlja. Za tisti del Slovencev, ki bi se ob razpadu monarhije vendarle lahko zedinili s Srbi in Hrvati, pa se boje pravoslavja; to manj iz čisto verskih razlogov kot iz pričakovanja, da bi se Srbi vezali z liberalci na Slovenskem in Hrvaškem in jim pripomogli do prevlade nad katoliškim taborom. Iz zadnjega razloga tudi ne žele, da bi se habsburška monarhija širila čez državne meje in si prisvojila Srbijo. Rešitev vidijo v federalistični preosnovi Avstrije, pri kateri bi se združili vsi tukajšnji Jugoslovani v eno državno enoto s pretežnim slovensko–hrvaškim značajem, ki bi pa v njej Srbom bilo treba priznati politično in versko enakopravnost. S takšno zahtevo prihajajo seveda v neposredno nasprotje s frankovskimi pravaši na Hrvaškem, katerih protisrbsko »vsehrvaštvo« in »samohrvaštvo« odkrito zavračajo. Dejansko to ni samo kritika frankovskega brezpogojno dinastičnega in izključno hrvaškega nacionalizma, ampak tudi že kritika Šušteršičeve apriorne absolutne zvestobe katoliški habsburški monarhiji kot osnove vse slovenske politike. Šušteršičeva smer je v teh predvojnih mesecih bila odrinjena v politično obrambni položaj, svoj protinapad si je lahko privoščila šele v posebnih političnih razmerah po sarajevskem atentatu. Šele takrat je Šušteršič lahko nastopil s svojim zloglasnim protisrbskim govorom in si podredil »Slovenca«, da 23. julija 1914 izjavi: 'Samo v Veliki Hrvatski, v okviru mogočnega habsburškega cesarstva leži naša narodna prihodnost, nikakor pa ne v srbstvu ali v meglenem jugoslovanstvu'.«

Vsi ti obsežni navedki so ravno na straneh, na katere se sklicuje dr. Lukan. Nika kor ne mislim, da o ustreznosti teh ocen ne bi bilo mogoče razpravljati ali jim argumentirano ugovarjati. Kdor jih prebere pa bo videl, da mojih misli ni mogoče interpretirati tako, kot jih je prikazal dr. Lukan. Navedene besede niso niti trditev, da se dve liniji v politiki VLS pojavljata šele z začetkom vojne, niti da sta zgolj nacionalno-politični in še najmanj to, da se razlikujeta preprosto v smislu, avstrijski patriotizem – jugoslovanstvo. Če bi jaz res kaj takega pisaril, kdaj bi me že bil učinkovito zgrabil za vrat pokojni dr. Dušan Kermavner! Če pa dr. Lukan misli, da v slovenski Katoliški narodni stranki in pozneje v Slovenski ljudski stranki ni bilo ves čas vsaj dveh temeljnih konceptualnih tokov, da ni bilo mnenjskega pa tudi osebno izražene spopadanja med dr. Krekom in dr. Šušteršičem kot njunima najbolj vidnima predstavnikoma in to že od prvega slovenskega katoliškega shoda 1892 naprej, potem se bo treba še pogovarjati.⁶

V zvezi s Korošcem pa se res lahko vprašamo, ali se je in kdaj se je zblížal s tokom (kar ni isto kot zblížanje z osebo) dr. Kreka in ali lahko govorimo o »smeri Krek–Korošec«. Gledano z zadnjega konca nazaj, torej iz položaja v drugi polovici vojne in potem ko Korošec nastopa kot izvrševalec Krekove oporoke, je to najbrž upravičeno. Drugače je, če pogledamo stvar od začetkov. Povezanost Krek–Korošec se pojavlja v antitezi s politiko dr. Šušteršiča že v času prve balkanske vojne in pod tem vtisom sem že v svojih prvih razpravljanih za dogajanje od takrat naprej uporabljal oznako »smer Krek–Korošec«. Raziskovanje zveze Hrvatske stranke prava in VLS 1911–1913 mi je pokazalo, da približevanje Korošča k liniji, ki ne podpira Šušteršičeve pozicije, ni tako preprosto. Nekaj sem o tem omenil na začetku teh opomb. V določeni meri pa sem bil previden že zdavnaj. Če bi dr. Lukan res hotel ustrezno interpretirati mojo misel, bi moral upoštevati tudi tisto moje temeljno pojasnilo o dveh tokovih v VLS, ki sem ga v knjigo vključil kot opombo 8a, str. 272–273. Tu pravim: »Ena (smer) je vodilna, v svojem bistvu nedemokratska in družbeno konservativna smer, ki načelno in dosledno išče identifikacijo slovenskega narodnega interesa z interesom habsburške dinastije in države. Najvidnejši njen predstavnik je načelnik stranke, deželni glavar Kranjske, dr. Ivan Šušteršič. Škof Jeglič ga neomajno podpira vse do preloma v l. 1917. Druga smer je po svojem pristopu demokratična, po svojem konceptu krščansko socialna. S svojim vztrajnim množičnim delom in sodobnimi metodami največ pripomore k temu, da si je klerikalna stranka v času splošne enake volilne pravice pridobila veliko politično premoč na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Z imenom »novostrujarji« se ta smer uveljavlja tudi na Goriškem. Povezuje se zlasti z imenom dr. Janeza E. Kreka. Posebno v vojnem času se s to smerjo povezuje dr. Anton Korošec, vendar ne s kakimi socialno reformatorskimi nameni, ampak zato, da bi z njeno oporo prenovil stranko kot močno sredstvo oblasti. V času vojne je videz skladnosti namer Korošča s Krekovimi še nenačet, v ospredju stoji nasprotovanje osovraženi vojni politiki Šušteršiča in prizadevanje za njegovo politično osamitev.

⁶ Za trčenje Krek–Šušteršič na tem shodu glej mojo razpravo *Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879–1893)*, ZČ, 29, 1977, 263–274. – Ponatis v moji knjigi, navedeni v op. 1.

Zato za čas do končnega razcepa v klerikalni stranki konec 1917 uporabljam za Šušteršiču nasprotno smer imenovanje 'smer Krek-Korošec'.« - Sapienti sat!

Samo naštel bom markantne momente, ko vidimo v akciji Korošca skupaj s Krekom in brez Šušteršiča, če ne kar proti njemu, in ki dopuščajo, da že izpred vojne pa seveda že do preobrata v avstrijski notranji politiki oktobra-novembra 1916, lahko realno govorimo o »smeri Krek-Korošec«, ali pa, ki vsaj ne dopuščajo, da bi jo kar kategorično izključili, kot je to storil dr. Lukan. Njegova polemična priostritev, da tudi od oktobra-novembra 1916 naprej, ko on sam dopušča govor o takšni smeri, ne pomeni, »da je bila njuna politika tudi že jugoslovanska v smislu poznejše majniške deklaracije (30), se mi zdi odveč. Tega jaz ne trdim. Ves smisel moje knjige je, razvozljati nastanek »prve odločitve Slovencev za Jugoslavijo« ob koncu vojne, ne pa iskati dokazov za nekakšen jugoslovanski zgodovinski determinizem. Torej:

- Odstavitev Šušteršiča s položaja načelnika Hrvaško-slovenskega kluba, 4. marec 1914, tako da Korošec prevzame njegovo mesto.

- Udeležba Kreka in Korošca na sestanku nekaterih hrvaških in slovenskih duhovnikov in dr. Matka Laginja 6. marca 1915 na Reki, ki je sprejel in odposlal spomenico papežu, obenem pa stegnil tipalko v jugoslovanski smeri tudi k ruski diplomaciji in k Trumbiću, s posebnim poudarkom, da je Šušteršič iz akcije izključen.⁷

- Akcija Hrvaško-slovenskega kluba v Mariboru, sklenjena 28. oktobra 1915 pod predsedstvom Korošca, za sklic parlamenta in za reformo monarhije v smislu trializma. Ta sklep vzbudi odpor Šušteršiča, tako da 8. novembra 1915 pri škofu Jegliču uveljavlja sklepu nasprotno stališče, namreč da se je na Hrvaškem mogoče povezovati le s frankovci.

- V nasprotju s tem Šušteršičevim stališčem potuje Korošec z Verstovškom v Zagreb, kjer se 28. novembra 1915 udeležita posveta s starčevićanskimi pravaši, torej z nasprotniki frankovcev.

- Na seji hrvaško-slovenskega kluba 16. decembra 1915, pod predsedstvom Korošca (o udeležbi Šušteršiča ni podatka), sklenejo nekaj, čemur sicer Šušteršič stalno in tudi pozneje še dolgo nasprotuje: sodelovati s slovenskimi liberalnimi poslanci.

- 25. decembra 1915 škof Jeglič razčlenjuje razpored sil, ki stoje na obeh straneh razpora v VLS. Na eni strani Šušteršič, ki lahko zmaga na Kranjskem, »ako se jaz in duhovniki z vso silo zanj postavimo«, na drugi strani »Slovenci (tj. nekranjci) in Štajerci in Hrvatje, namreč voditelji«, ki se sestajajo brez Šušteršiča, Lampeta, Pegana, vibajo pa Hrvate, ki cenijo Kreka.

- V začetku poletja 1916 iniciativa dr. Janka Brejca iz Celovca, naj se slovenski poslanci pripravijo na sklic parlamenta. V Celovec pride Krek, se nato s Franom Smodejem odpelje v Maribor h Korošču. Skupaj sklenejo, naj Krek odpotuje na Češko. Tu je znani začetek usklajevanja državnoopravne aktivnosti s Čehi. Dr. Josip Wilfan v tržaški »Edinosti« 11. junija 1916 poziva Slovence, naj tudi oni opredele svoj narodno

⁷ Časovno najstarejši (še najbolj sveži) spominski zapis o reškem sestanku je objavljen v letu 1923: Ignotus (Fran Binički), Nepoznati borci za slobodu Hrvatske. V: Hrvatska duša. Almanah hrvatskih katoliških svečenikov, 1923, II, str. 332-335. Udeleženci so naštetih takole: »Mahnič, Milošević, Msgr. don Frano Bulić, dr. Laginja, dr. Dulibić, dr. Rogulja, dr. Krek, dr. Korošec - da ne spominjem drugih.«

politični program in zanj enotno nastopijo (koncentracija strank). Koroščeva »Straža« to pobudo nemudoma podpre. Škof Jeglič pa si 31. julija 1916 zapiše: »Čujem, da obmejni Slovenci za Šušteršiča več ne marajo, kar mrzijo ga, isto velja o Hrvatih.«

Vedno bolj izrazito oblikovanje obeh smeri v VLS v dva direktno nasprotna si tabora poteka tako, da se Korošec pojavlja, že zato ker je predsednik parlamentarnega kluba, v akcijah Šušteršiču nasprotnega toka. Stari konceptualni dualizem znotraj VLS se je v tem času prepletel z vprašanjem o koncentraciji, to pa je tedaj neposredna pojavna oblika temeljnega problema Slovencev, to je nujnosti, da se opredele: »za ali proti upravičenosti načela, da naj Slovenci o svoji politični usodi sami odločajo.«⁸ Velika simplifikacija je videti v tem že kar odločanje med Avstrijo in Jugoslavijo, kakršno koli že. Takšne simplifikacije mi tudi dr. Lučan ne sme pripisati.

⁸ Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana, 1971, 71.